

Ния Радева

"БОЕВЕ" на Й. ВЪЛЧЕВ
И БАБЕЛОВАТА БАТАЛИСТИЧНА ПРОЗА

Говорим ли за връзката между баталисти като Исак Бабел в руската и Йордан Вълчев в българската литература, в центъра на вниманието ни застават сборниците им с разкази "Конармия" и "Боеве". Наблюденията над тях ни карат да държим сметка за нейната специфика и многопосочност. Сложността ѝ е обусловена от безспорния талант на авторите, от различията в ценностната им система, от диктата на национално-характерологични нагласи и школовката сред родната повествователна традиция.

В своята непубликувана "Автобиография" Й. Вълчев дава много висока оценка за творчеството на руския класик. Тя се отнася най-общо за мястото му в литературата и конкретно за структурата и особеностите на художествения му изказ. Като имаме предвид изразеното възхищение от точния, стегнат език на Бабел, от краткостта и центрираността на повествованието в разказите му, стават обясними собствените виждания на Й. Вълчев за синтаксиса на фразата, за ролята на предметния и метафоричния пласт в нейния словесен и интонационен строеж. В известен смисъл Бабеловото творчество е критерий за автора на "Боеве". Част от предпоставките за дълбоката близост между двамата в наративните техники на късия жанр може би се съдържат във факта, че смятат Мопасан за свой учител по разказваческо майсторство.

Заложеното и защитеното в разказите на Й. Вълчев, от една страна, говори за едно артистично-одухотворено общуване с художествения свят на Исак Бабел. От друга страна, тази по-обща емоционална нагласа не прикрива усилията за принципно противопоставяне на идейни и политически внушения. Тя държи съзнателно търсената близост да остане в строгите си естетически граници, да не накърни автономността на лично постигнатите обобщения.

Основната разлика между двамата автори бихме могли да прокараме във връзка със специфичния за всеки от тях хуманизъм. Оттук въпреки еднаквата тема за войната произтичат разграничителните белези в предмета на изображение, в изявената същност на персонажа, в

преоткриваните представи за добро и зло, за да се стигне до самостоятелната интерпретация на образа на Бога във философски и художествен план, на корелацията автор – герой.

В повествованието на “Конармия” хуманизмът отсъства като нагласа и позиция на персонажа. Той е привилегия единствено на Бабел, на автора – и то във форми на проявление, които косвено говорят за това. Героите му са безродници и самотници, воюващи за някаква изкривена социалистическа идея или отстояващи определена философско-религиозна доктрина, без опит да прикриват или спестяват цинизма и жестокостта на времето, превърнали се в частица от самите тях. Те не са способни да проявят човещина, да изпитат любов и интимна привързаност, да познаят какво е разкаяние или опрощение. Разказите изобилствуват с моменти на стъписваща жестокост, атмосферата по техните страници е тягостна и напрегната. За властващите в “Конармия” първични инстинкти красноречиво говори изповедта на героя от разказа “Животопис на Павличенко, Матвей Родионич”: “И оттогава почнах да стъпквам моя господар Никитински. Тъпках го цял час, ако не и повече и през това време напълно опознах живота. Със стрелба – така ще ви кажа – можеш да се отървеш от човек: стрелбата е за него помилване, а за тебе гнусна леснотия, със стрелба не се стига до душата, не се разбира де е тя у човека и как се показва. Но аз понякога не се жалея, аз понякога тъпча врага цял час, ако не и повече, аз искам да разбера живота, който е в нас”.

Жестокостта – иначе неразбираема в тези си груби, сурови форми за чувствителността на един славянски народ – до голяма степен програмира прочита, нравствения и естетически ефект от почти всички Бабелови разкази от разглеждания сборник. С особена отчетливост антихуманното начало доминира в “Измяна”, “Ивановци”, “Ескадронният Трунов” и др. Интересното е, че тоя тип човешка същност диктува поведението на персонажа и в анималистичния пласт на изображението. Онова, което предлагат Бабеловите разкази “Началникът на конния резерв”, “История с един кон”, “Афонка Бида”, “Продължение на историята с коня”, “Аргамак”, “Честници”, рязко контрастира на българската повествователна традиция от Елин Пелин до Емилиян Станев. Не толкова Йордан Вълчев с “Боеве”, колкото военните разкази на Йордан Йовков “Балкан”, “В строя”, “Белият ескадрон” и др. са доказателството в тази насока.

В сборника “Боеве”, излязъл през есента на 1946 г., проблемите на хуманизма се поставят по коренно различен начин спрямо нулевото им присъствие в “Конармия”. Те са изначалната, основната категория на душевността, мисленето и поведението на персонажа в разказите на

Йордан Вълчев. От нашия белетрист — като емоционална нагласа и неотстъпно практическо усилие на героите — човештината е издигната в критерий на една цялостна ценностна система, която остава при жестокостите на войната, но отчита трайни националноспецифични психологически рефлексии и състояния. Войната, в която са въввлечени тези негови герои, се води на чужда, унгарска земя, сред крайно непривична за българина битова и езикова среда. Но те не скъсват, не забравят интимните си връзки с чувството за родина и семеен ред, по-скоро се стремят да го пренесат и чрез него да “видят” и оправдаят войната, да възприемат врага, както и чуждото им с порядките си обкръжение.

В тази насока са чертите на последователно прокараната авторова позиция с нейния нравствен и хуманистичен заряд във всяка от творбите на книгата “Боеве”. В точния смисъл на думата тя добива концептуален, философско-житетски и естетически характер. Едно от откритията на белетриста, помогнало му да я защити, е не толкова образът на детето, колкото неговата съдба в ситуациите, породени от войната. У Йордан Вълчев обичта и грижата за детето са най-висшата проява на хуманизъм и най-пълнокръвната мярка за човешкото у българина с униформа. С такъв акцент са разказите “Разгневеният”, “Детето”, “Бъжика”, “Разрешавам и дори заповядвам”, “На една страна захвърлил пушка”. В тях детското присъствие се превръща в символ на онова от съкровената същност на персонажа, пред което и войната се оказва безсилна. Тя не само не го е изкоренила, но създава възможности то да бъде извисено.

Друга черта, която носят в себе си героите на “Боеве” и чрез която изразяват дълбокия си хуманизъм е чувствителната им съвест. Грешките и престъпленията за тях са винаги съпроводени със съзнание за вина, с търсене на начин да бъдат изкупени. Изкуплението не е категория, която занимава персонажа в “Конармия”, то не е предмет на изображение от страна на Исак Бабел. А при Йордан Вълчев е трудно да си представим разказите “Ковчег”, “Бъжика”, “Месо”, “Пешо”, “Разгневеният” и др. без естетизиране на чувството за вина и неговите последици за вникване в душевното равновесие и нравствеността на персонажа.

Паралелът между “Смъртта на Долгушев” от “Конармия” и “Месо” от “Боеве” ни отвежда към дълбоките различия в нравствената природа на героите и в ценностната система на двамата белетристи. Сюжетната ситуация е еднаква, в основата ѝ е необходимостта да бъде убит от своите вече смъртно ранен от врага. Но при разгръщане на повествованието авторите се разделят и техните внушения тръгват по различни пътища. Героят на Бабел, от когото се очаква зловецният изстрел, отказва да го извърши, като самият разказвач, умиращият и маркираният герой-свидетел окачествяват постъпката му като малодушие. В хода на разказа

всеки от тях реагира според темперамента си. Позицията на Бабел е същата – осъзнаваме го от факта, че се опитва да разбере главния герой чрез жеста на Гришчук, който му дава една спаружена ябълка изпод седалката, за да избягнат коментар на случая. Изразено е съжаление от загубата на добър приятел, направено е признание за проявена слабост, но липсва каквото и да е разкаяние. Така финалът на разказа остава отворен.

Истинската си задача в “Месо” Й. Вълчев схваща оттам, откъдето свършва разказът на Бабел. Героят му, поставен в същата ситуация, без колебание застрелва другаря си. Кулминацията идва после, психологическото напрежение и раздвоеност настъпват по-късно. Съвестта на героя окачествява постъпката като убийство и неговата чувствителна душа започва да търси изкупление за сторения грях. Той се оказва толкова тежък и неспособен, че и висшето началство не може да поеме отговорността за него и да го опрости. Облекчението и успокоението настъпват след изповедта пред останалите, аргумент е собственото лъжливо впечатление, че е стрелял напосоки, а не за да убие.

Засиленият нравствен заряд на разказа “Месо”, домогнал се до идеала за човечност на християнството, се откроява по-отчетливо в един по-късен, преработен вариант на творбата. В този си нов вид тя още по-категорично заговаря не само за разликата между внушенията, които възплащава персонажът на “Конармия” и “Боеве”, но и за разликата между Исак Бабел и Йордан Вълчев като личности, като моралисти в своето творчество.

Става ясно, че Й.-Вълчевият хуманизъм до голяма степен се придържа към представите и критериите на християнския морал и светоусещане – така, както ги е разбирал и разбира в своя живот българинът. В разказите от сборника “Конармия” хуманизмът е това, за което няма място по време на войната. Ето защо за него Бабел не пише, а читателят трябва да го осъзнае, като осмисли неговата липса. С този заряд е желязната, сурова логика на събитията, а не толкова логиката на авторския възглед за човека и света.

Казаното дотук има пряка връзка и с интерпретацията на голямата тема за Бога, която правят по страниците на “Конармия” и “Боеве” И. Бабел и Й. Вълчев. В творбите им – с различна натовареност, но никога случайно – се включват библейски реминисценции, ситуации и парафрази, символно или асоциативно заговаря за себе си образът на Христос, отричат се или се преоткриват добродетели и представи за злото и доброто, чиято формула издава близост до библейския текст. У Бабел има разкази, в които християнството присъствува в по-общ философски план, поставено в спор с еврейската религия срещу комунистическата идея, като различни

типове светоусещане. Разбираме го чрез текстовете на "Пан Аполек", "В "Св. Валент", "Католическата църква в Новгород", "Равинът", "Синът на равина". Точно в последната творба от "Конармия", според един от изследвачите на И. Бабел е заложена идеята на книгата, че двата свята, на Ленин и Маймонид, са несъвместими и авторът не намира допирични точки между тях (Вж. Н. А. Г р о з н о в а. "Русский советский рассказ", Л., 1970, с. 147).

От друга страна, в света на художника Исак Бабел християнското присъствува с ред свои конкретни герои и символи, които отвеждат към един или друг момент от Светото писание. Но те са поднесени по начини, които ги принизяват, които недвусмислено обслужват пародията и в един, да го наречем неоапокрифен план, интерпретират библейския момент. Подобен извод подкрепят разказите "Сашка Христос", "Пан Аполек", "В "Св. Валент" и др. Естествено е нееднозначните рецептивни измерения на Бабеловата проза в този ѝ аспект да не са резултат от усложненото наслагване на онова, което произтича от някаква степен на привързаност (или опознатост) на юдейската религиозна доктрина, от идейно-политическите му пристрастия.

В разглежданите творби на сб. "Боеве", както може да се очаква от казаното дотук, християнството присъствува със своята дълбока човечност и етика. Образът на Христос преди всичко и винаги се свързва с идеята за спасението и саможертвата. Доказват го разказите "Разгневеният", "Тревога", "Пешо", "Месо" и др. В пълна противоположност на "Конармия" извисяването на героите тук се търси и постига чрез възможността за тяхното обожествяване, постъпките им са аналог на библейски предписания за поведение. Никъде в текстовете не се пародират символи и образи на християнството. Част от персонажа на нашия белетрист не толкова се стреми, колкото естествено, спонтанно възплъщава тяхната святост, съдържания в тях идеал за доброто.

Ако се обърнем към самите разкази, типичен пример за интерпретацията, присъща на Бабел, е "Пан Аполек". В него принизяването на Богочовека чрез многобройните наивни рисунки на скитника-художник е доведено до крайност. Всъщност животът на селяните и отношенията между тях, представени в ролята на различни библейски герои, украсяват стените на местната църква. Развенчаването и опощяването на религията не спира дотук. То е многократно мултиплицирано и така още веднъж на преден план излиза пародията. Във всяка къща за работата си пан Аполек получава "петнайсет злоти за Богородица, двамазет и пет злоти за светото семейство и петдесет злоти за Тайната вечеря с ликовете на всички сродници на клиента. Врагът на клиента може да бъде изрисуван в образа на Юда Искариотски срещу още десет злоти" ("Пан Аполек").

Същият ефект се постига и с описаното изображение на самия Христос от пан Аполек – с “дрипава брадица... устата му беше раздрана като бърна на кон, ... под кафтана му се гърчеха две порцеланови крачета” (“В “Св. Валент”). В този смисъл може да се тълкува и разказаната от пан Аполек история за Дебора и Христос (“Пан Аполек”).

По-различно впечатление оставя образът на Сашка Христос от едноименния разказ на Бабел. Този герой стои най-близо до обожествените персонажи на Й. Вълчев и е може би единственият в “Конармия”, който проявява човечност и е способен на истинска любов – към майката. Има моменти в разказа, които недвусмислено ни напомнят сюжет, отвещащ към мита за Христос. Сашка е кротък и благ по характер, напуска родното си място, за да стане пастир, наричат го Христос заради добротата, пастрокът му се занимава с дърводелство (“... дърводелецът Йосиф”). Въпреки това, останал верен на себе си и на цялостното звучене на “Конармия”, Бабел не закъснява да разколебае впечатлението за боговдъхновеността на героя. Йосиф в творбата (бащата Тараканич) е циничен и груб, Сашка Христос избягва, защото всъщност е болен от сифилис, а милосърдието му се изразява в готовността да не отказва удоволствие на жените от станицата.

Разказът “Тревога” на Й. Вълчев показва не просто едно съизмерване на героя с Бога, а своеобразното му двойно обожествяване. Така е и в “Разгневеният”. Защото със своята човечност и качества на характера всеки от тях, когато се наложи, би проявил силата и мъдростта на бог – съдба по-отговорна, но не и по-различна от всекидневнието им. Трябва да подчертаем, че образът на Христос, както и митът за него, не са провокирани и принизени, а са обогатени с реална житейска реализация. От съприкосновението помежду им у Исак Бабел не печели нито Бог, нито героите, докато у Й. Вълчев печелят и двете страни.

В “Тревога” съизмерването с Бога започва някак неусетно. Моментът, с който се свързва началото му, сигнализира, че вече трябва да се следи един втори абстрактен план на повествованието – пулсът на капитана върти колелата на часовника му, набити в раната. Така реалното време спира да тече, то е подвластно на всесилния герой. В края на разказа, където и пространството се подчинява на двама богове, се обобщава представата за сътворението или възраждането на природата: “Войниците не мърдаха, като измрели и фелдфебелът приличаше на човек от друг свят, попаднал случайно, смаян от масовата смърт, идва и дърпа, и тегли всекиго...”. И по-нататък: “Цялото село ме чуваше, целият свят ме чуваше, защото нямаше къщи, нямаше цивилизация. Войниците се изправиха в руините и стърчаха над тях, самотни и далечни, като пръснати по цялата земя”. Но до този финал се стига след натрупванията

на много други значещи за втория план на повествованието моменти. Поручикът получава заповед, която по-късно повтаря сам, всички да спят, а той ще стои жив. По този начин думите се организират в опозиция, непроизтичащи от лексикалните им значения. Йордан Вълчев ги натоварва допълнително в посоките на идеята на творбата.

В разказа “Тревога” жив се противопоставя на заспал откъдето следва, че другата двойка стилистични антоними са буден – мъртъв. Богът, Спасителят, трябва да оживее, за да бди над останалите, които, спейки, в тайна за врага бойна резерва да спечелят сражението и да се събудят, за да продължат живота на земята. В текста на разглеждания разказ има и по-преки отправки на образа на поручика към характерното за бога. Не само Стоянчо, телефонистът, го сравнява с него (“Заповяда да останем живи, а, заповяда като бог”), но и самият той вижда себе си в тая роля: “Бог Саваот с каска и шинел, седнал върху тежък селски стол, прегърнал мъжа и жената – печалната висша биология на човечеството”. В същия дух е и завършващата фраза: “И тръгнах да сменя един Бог...”.

Съизмерването с Бога в “Тревога” е свързано с по-общи митични представи за постоянното създаване и умиране на планетата, залегнало в много езически вярвания. Тук по интересен начин се преплита идеята за светотворчеството на бога и силата за спасение на Христос.

От спецификата на Бабеловия и Й.-Вълчевия хуманизъм, както и от философската им концепция за изкуството, следва една друга разлика между “Конармия” и “Боеве” – отношението “автор/герой”. Вече бе споменато, че в нравствен план руският белетрист не присъствува с лична намеса в разказите си, нещо повече – той се отграничава категорично от героите си, чужда му е оценъчността. Авторската идея би могла да се открие в съотнасянето на различните типове поведение на персонажа с неговото мислене, реакции. Оставяйки “сами” героите си, той предоставя на читателя сам да направи изводите си.

В дискурса на повествованието – дори и при кратките форми – Бабел включва най-разнообразни гледни точки, в широка амплитуда застъпва рефлексите на емоционално-експресивното и предметно-сетивното, и то с възможностите на няколко наративни техники (сказовост, “аз-разказа”, пародия, имитирана очерковост и документалност). Налице е една съзнателно търсена и прокаравана разколебаност, която провокира интелектуалния и нравствения стереотип на читателя, категорично загърбва еднозначните оценки и внушения, естетическото обобщение не залага на определена политическа или моралистична позиция. Оттук тази фрагментарност и мозаечност на изложението, отвореност на финалите при повечето от текстовете, естествено сцеп-

ляващата ги цикличност. Показателен пример е разказът “В “Св. Валент””. В него отправна точка на сюжета е недостойната постъпка на католическия свещеник, напуснал в женски дрехи Берестечко при влизането на руските войски в селището. Опит да спаси светостта на храма прави не божият служител, а една дрипава старица. Рязко, но очаквано се вграждат сцените с разграбването на църквата, с имитирания полов акт от Сашка и Кордюков. В същия план, на безусловната вяра на жената на клисаря, се противопоставя прозаичното, жалко изображение на Христос, направено от Пан Аполек. Но в един следващ момент, именно тази гротескна сцена впечатлява толкова дълбоко влезлия в църквата казак, че той “изкрещява и побягва с наведена глава”.

Моделът на разказване, който онагледява творба като “В “Св. Валент””, е широко прилаган от автора, без да изчерпва усложнените форми на корелативната връзка с персонажа по страниците на “Конармия”. Точно тази си характеристика тя запазва дори и в текстове, които непокрито демонстрират автобиографизъм, залагат на авторовия портрет и прототипови поведенчески жестове (“Първата ми гъска”, “Синът на равина” и др.). Това не улеснява читателя при опита му да вникне в отношението “автор – герой” и да бъде спечелен за каузата на гражданско-политическото мислене и морал на художника у Бабел. Може би тук се крие загадката за мощта и своеобразието на неговия разказвачески талант, осигурил му правото и днес да се възприема като “школа” за повествователните форми на баталната проза.

В разказите от сборника “Боеве” на Й. Вълчев корелатът “автор – герой” добива други диспозиции и характеристични черти. Той също предпочита да е скрит зад героите си, но така, че всеки един от тях да говори, да мисли, да чувствава и възприема света в границите на неговите разбираня, на неговия възглед за живота. Затова персонажът в повествованията, намерили място в книгата, излъчва предимно образи, които са носители на добро и висока нравственост, които по своему могат да преоткриват и защитават чрез поведението си Богочовека. Така Пешо от едноименния разказ възплъщава изцяло авторовата позиция, поручик Кокаланов от разказа “Разгневеният” – също... Точката, в която не само се пресичат, но и събират чертите с дял в едното и другото, е не толкова войната, колкото вдъхновената апология на живота в ситуациите, които поражда тя.

Казаното дотук имаше задача да очертае и коментира основните разлики между баталистичните разкази на Исак Бабел и Йордан Вълчев при очевидната естетическа правомерност на паралела между сборника “Боеве” и книгата “Конармия”. Но проблемът има своите превъплъщения и на езиково-стилово равнище. Във вече цитираната “Автобиография”

на Й. Вълчев четем: “Никакви относителни местоимения! Синтаксисът да е прост – прости изречения – подлог, сказуемо, пряко допълнение. Крайно внимателно боравене с прилагателните имена... Наречията също представляват една опасност, на една страница едно-две наречия са предостатъчни... Никога не бива да се започва един разказ или роман с отрицателно изречение, нито пък с приставно изречение... Фабулата на един разказ трябва да се разгърне до 6–7, най-много 8–9 страници. Ако не можеш на това пространство да разгърнеш и най-философската тема, пиши се бегал от съвремието”. В разговори обича да повтаря, че доброто произведение трябва да личи от стегнатостта и точността на въвеждащата фраза. Като убедителен пример от собственото си творчество привлича началото на “Оз е сейп, оз е сейп...” – първият разказ в “Боеве”; “В Унгария няма баири, затова боевете се водеха не за коти, а за кръстоптища”. Казвал е, че езикът на един писател трябва да бъде като езика на майстора-разказвач Исак Бабел.

Прокараме ли успоредици между синтаксиса на “Конармия” и “Боеве” се налага изводът, че и в двете преобладават сложните съчинени и простите спрямо сложните съставни и смесени изречения. Съотношението им при всяка от тях е едно и също (приблизително 65% към 35%) и по своему защитава сходните принципи, които се следват от двамата белетристи. Този факт идва да подсказва, че И. Бабел и Й. Вълчев постигат стегнатост на езика именно въз основа на усета им за поетически синтаксис на късия разказ като жанрова форма – усет, който се проявява в бягство от подчинените изречения, в свеждане до минимум на изпълваните подчинителни съюзи.

В същата посока трябва да се тълкува и друга езикова особеност на двата сборника. В тях широко се застъпват обособените части. Знае се, че те носят в по-сгъстен вид информацията на подчинени изречения. Интересното у Бабел е, че при решаването на отделни творчески задачи, където е заложен специфичен тип водене на повествованието – разказите “Писмо”, “Животопис на Павличенко, Матвей Родионич”, “Сол”, “История с един кон” – в синтаксиса му преобладават смесените и съставните изречения. Очевидно е, че в тези случаи налагат своя отпечатък търсеният хумористичен ефект, имитираните форми на просторечно мислене, чергите на сказовост. Специално внимание и при двамата белетристи заслужава ритъмът, интонационната организираност на отделната фраза, на отделната картина и сюжетни цялости, езиково-стиловите похвати на постиганото от тях одухотворяване.

Двамата баталисти – при тази много настояща ориентация на изказа към стегнатост, на фразата – към елиптичност, в равна степен разчитат на ефекта и заряда на сравнителните конструкции. Сравненията

им в повечето от случаите са толкова оригинални и ярки, че предизвиканата асоциация трайно засяда в паметта, помни се дори когато забравим сюжета на разказа. Ето няколко от множеството примери, които предлага текстът на "Боеве": "лоб страшен – като воденично колело", "Сардахел приличаше на трапезария със сепарета", "кръстът виси на бедрото му като орден на жартiera", "Нагъчкани ранени – като кебапчета на скара" и мн. др. Със същата експресивност са и повечето от сравненията в "Конармия": "Дългите му крака приличаха на момичета, оковани до раменете в лъскави кавалерийски ботуши", "коремът му като голям котарак лежеше на обкованата в сребро дъга на седлото", "гръдта, която шаваше като животно в чувал" и др. Показателното за Бабел обаче е, че използваните от него сравнения отвеждат към художествено съзнание, което превръща личните открития в постоянни клишета, тъй като към някои от тях обича да се връща в следващите си творби и те се превръщат в устойчиви съчетания. Ето примерите. След като вече сме срещнали фразата "с лице, влажно и червено като разсечено месо", белетристът отново се връща на подобно словосъчетание: "тялото на Сашка, цвъртящо и смрадливо като месо на току-що заклана крава". В разказа "Преминането през Збруч" ни впечатлява сравнението "девствена елда се издигна на хоризонта като стена на далечен манастир", което в текста на "Равинът" е "обърнато": "белите католически църкви блестяха в далечината като елдени нивя". Същия извод не можем да направим за разказите на Й. Вълчев.

Свидетелствата, които предлага сборникът "Боеве" за школовка на автора му в света на Бабеловата батална проза, са много. Но последните са с естетически многозначен характер, включват "диалога" и скритата "полемика", като прерастват и се извисяват в открита, категорично защитена суверенност на художественото изображение на войната и на човека, въввлечен в нейните конфликти и атмосфера. Това отгласване и надмогване Йордан Вълчев дължи на таланта си, но и на неизменилата му готовност да остане верен на душевност, манталитет и психология, които отвеждат към характерологията на българина.